

σεως, ἀλλοίαν νὰ ὀρίσῃ τὴν σειρὰν τῶν φωνητικῶν καὶ σημασιολογικῶν ἐξελίξεων.

Δεδομένης τῆς μεγίστης σημασίας τοῦ Ἱστορικοῦ λεξικοῦ τῆς νέας Ἑλληνικῆς καὶ τῆς ἀνυπολογίστου βοηθείας, ἣν τοῦτο θὰ παράσχη εἰς τοὺς εἰδικοὺς ἐπιστήμονας, θὰ ἠῤῥαχέτο τις, ἵνα ἡ τύπωσις αὐτοῦ προχωρήσῃ μὲ γοργότερον ρυθμόν. Ὁ πρῶτος τόμος τοῦ ἔργου ἐξεδόθη πρὸ ἑξαετίας, μετὰ ἕξ δ' ἔτη, ὡς βαίνουσι τὰ πράγματα, πρέπει νὰ ἀναμένωμεν τὴν τύπωσιν τοῦ τρίτου, ὅστις θὰ περιλάβῃ τὰς ὑπολοίπους λέξεις τοῦ Α καὶ τὰς τοῦ Β.

Βεβαίως οἱ καιροὶ εἶναι δυσχερεῖς, εὐχόμεθα ὅμως, ἵνα ἡ Ἀκαδημία τῶν Ἀθηνῶν ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τῆς ὁποίας ἐκδίδεται τὸ λεξικόν, ἐξεύρῃ τὸν τρόπον, ἵνα ἐνισχυθῇ τὸ συντακτικὸν αὐτοῦ προσωπικὸν καὶ ἐπομένως ἀχθῇ εἰς ὅσον τὸ δυνατόν ταχύτερον τέλος ἔργον, ἢ συμπλήρωσις τοῦ ὁποίου θ' ἀποτελέσῃ τιμὴν διὰ τὴν Ἑλληνικὴν ἐπιστήμην καὶ γενναίαν συμβολὴν πρὸς γνῶσιν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης, τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ καθ' ὅλου πολιτισμοῦ.

ΦΑΙΔΩΝ ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

*Histoire de l'Eglise depuis les origines jusqu'à nos jours, publiée sous la direction de Aug. Fliche et V. Martin. t. 6<sup>me</sup>. L'époque carolingienne, ὑπὸ Em. Amann, καθ. τῆς Θεολ. Σχολῆς τοῦ Στρασβούργου, 1937 p. 7—511.*

Ὁ τόμος οὗτος ἐκτυπωθεὶς μικρὸν πρὸ τοῦ ἵου, τοῦ ὁποίου βιβλιοκρισίαν παρεθέσαμεν εἰς τὴν περισυνην Ἐπετηρίδα τῆς Ἐταιρείας τῶν Βυζ. Σπουδῶν (τ. ΙΑ'. σ. 536—540), ἐγράφη ὅλος ὑπὸ τοῦ κ. Em. Amann, γνωστοτάτου ἐκ πολλῶν θεολογικῶν μελετῶν του καὶ τῆς πλουσίας συνεργασίας του ἐν τῷ Dictionnaire de Théologie Catholique, καὶ περιλαμβάνει τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ 752 μέχρι τοῦ 822, τὸν χρόνον δηλ. καθ' ὃν ἐν μὲν τῇ Δύσει ἡ Ἐκκλησία ὑπὸ τὴν ἀπόλυτον κηδεμονίαν—τὴν ἐξωτερικὴν καὶ ἐσωτερικὴν διοίκησιν—τῆς φραγκικῆς μοναρχίας τοῦ Μεγάλου-Καρόλου (768—814) καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ Καρολιδῶν, ἐξῆλθε βαθμιαίως ἐκ τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ κυκεῶνος τῆς ἐπιδρομῆς τῶν βαρβάρων κατὰ τοῦ Ρωμαϊκοῦ κόσμου, καὶ παρηκολούθησε τὴν διὰ τῆς φραγκικῆς πολιτείας ἐπιβολὴν καὶ ἐπικράτησιν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν τῇ Κεντρικῇ καὶ Δυτικῇ Εὐρώπῃ, ἐν Ἀνα-

τολῆ δὲ ἠγωνίσθη τραχὺν ἀγῶνα κατὰ τῶν συνεπειῶν τῶν θρησκευτικῶν ἐρίδων τοῦ Ε΄ καὶ ΣΤ΄ αἰῶνος καὶ τῆς ἐπὶ ἓνα περίου αἰῶνα συνταραξάσης αὐτὴν θυέλλης τῆς Εἰκονομαχίας, μὲ σχετικὸν τῶν ἐκ τούτου ἀπωλειῶν ἀντιστάθμημα—τὴν διάδοσιν καὶ ἐπικράτησιν τοῦ Χριστιανισμοῦ εἰς τὰς πρὸς βορρᾶν καὶ δυσμὰς τοῦ Βυζαντίου σλαβικὰς χώρας (Βουλγαρίαν, Μοραβίαν καὶ Ρωσσίαν). Ἐκ τῶν 16 ποικίλων τὴν ἔκτασιν κεφαλαίων τὰ 9 ἀφιεροῦνται εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Δύσεως καὶ τὰ 7 εἰς τὴν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τὰς σχέσεις αὐτῶν πρὸς ἀλλήλας.

Ἐπιμέρους δέ, εἰς τὸ 1ον κεφάλαιον, ἐξετάζεται «*Ἡ παπῶσῃ, τὸ παπικὸν κράτος καὶ οἱ Φράγκοι ἀπὸ τοῦ 757 μέχρι τοῦ 795*», ὅτε ἡ Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία, τεθεῖσα διὰ Στεφάνου τοῦ Β΄, ὑπὸ τὴν προστασίαν καὶ τὴν πολιτικὴν ἐξάρτησιν τῶν Φράγκων Καρολιδῶν διεμορφώθη εἰς κοσμικὸν πολιτικὸν κράτος ἐν Ἰταλίᾳ ἀναλώμασι τῶν περὶ τὴν Ρώμην κτήσεις τῶν Λομβαρδῶν καὶ τοῦ Βυζαντινοῦ ἐξαρχάτου, καὶ ἐπὶ βλάβῃ τοῦ πνευματικοῦ καὶ ἠθικοῦ αὐτῆς χαρακτῆρος, ἥτις βλάβῃ ἐξεδηλώθη εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ λαϊκοῦ Κωνσταντίνου Β΄, βιαίαν ἀρπαγὴν τοῦ παπικοῦ θρόνου (767) καὶ εἰς τὰς πολιτικὰς ραδιοργίας τῶν παπῶν Παύλου Α΄ (757-767), Στεφάνου Γ΄ (768-782) καὶ Ἀδριανοῦ Α΄ (782-795), οἵτινες ἐπιμόμως ἠσχολήθησαν καὶ ἐπεδίωξαν τὴν ἐνίσχυσιν καὶ σταθεροποίησιν τῆς πολιτικῆς κρατικῆς μορφῆς τῆς Ρωμ. Ἐκκλησίας, ὡς ὑποτελοῦς τμήματος τοῦ Κράτους τοῦ Μ. Καρόλου (p. 17-70). Τὸ 2ον κεφ. περιλαμβάνει τὴν «*Καρολίνοιον Ἀναγέννησιν*», ἐνθα εἰς τὴν διαμόρφωσιν καὶ διοίκησιν τοῦ διὰ τῶν πολέμων καὶ τῶν κατακτήσεων τοῦ Μ. Καρόλου σχηματισθέντος ἀπεράντου κράτους περιλαμβάνεται καὶ ἡ διατύπωσις τῶν σχέσεων τῆς Πολιτείας πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, χαρακτῆρος ἀκράτου Καισαροπαπισμοῦ, πολὺ εὐρύτερου καὶ τραχυτέρου τοῦ πρότερον ἀσκηθέντος ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας ὑπὸ τοῦ Μ. Κωνσταντίνου καὶ Ἰουστινιανοῦ τοῦ Α΄. Πάντα τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν ἐκκλησιαστικὴν μεταρρύθμισιν διευτυπῶντο οὐ ἔκ Ρώμης ἀλλ' ἐξ Ἀacheῆ εἰς τὰ Capitularia τοῦ Μ. Καρόλου (p. 71-106). Τὸ 3ον κεφ. ἐκθέτει τὰ τῆς *Εἰκονομαχίας ἐν Ἀνατολῇ* ἀπὸ τῆς ἐν Ἱερῆ Συνόδου τοῦ 753 μέχρι τῆς Ζ΄ Οἰκουμενικῆς ἐν Νικαίᾳ (787), καὶ ἐν τῇ Δύσει, ἐνθα τῇ εἰσηγήσει τοῦ Ἀλκουίνου ὁ Μ. Κάρολος κατεδίκασε τὴν Ζ΄ Οἰκ. Σύνοδον καὶ ἤξωσε παρὰ τοῦ πάπα Ἀδριανοῦ τὴν ἀποδοκιμασίαν αὐτῆς ὡς αἰρετικῆς διὰ τε τὴν ἐπισημοποίησιν τῆς Εἰκονολατρείας καὶ διὰ τὸν ἐκ τοῦ Συμβόλου ἀποκλεισμόν τοῦ Filioque (p. 107-127). Συνέχειαν τούτων ἀποτελεῖ ἡ ἐν τῷ 4ῳ κεφ. ἐκθεσις τῆς ἐν *Φραγκοῦρτη* τῷ 794 συνελθούσης ὑπὸ τὴν προεδρίαν τοῦ Καρόλου μεγάλης συνόδου, ἐνθα ὑπὸ τὰς ἐμπνεύσεις τοῦ Ἀλκουίνου κατεδικάσθη ἡ αἰρετικὴ διδασκαλία τοῦ «*ἀδοπισιανισμοῦ*» (υἱοθεσίας) τῶν ἰσπανῶν ἐπισκόπων, ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ ἀρχιεπ. Τολέδου Ἐλιπάνδου (p. 129-152). Τὸ 5ον κεφ. ἀφιεροῦται εἰς τὴν

πολιτικήν μεταβολήν τοῦ 800 ἔτους, ὅτε ὁ Κάρολος ἐχρίσθη ἐν Ρώμῃ εἰς αὐτοκράτορα ρωμαίων, διὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ὑποστήριξιν τοῦ διωχθέντος ἐκ Ρώμης καὶ δεινῶς κακοποιηθέντος ὑπὸ τῶν στασιαστῶν πάπα Λέοντος τοῦ Γ'. (795-816), καὶ εἰς τὴν ἔκρηξιν τῆς περὶ Filioque διαφορᾶς ἐν τῇ Δύσει, ὅπου οἱ περὶ τὸν Κάρολον ὑπεστήριξαν τὴν ἐξ Ἰσπανίας πρὸ πολλοῦ εἰσαχθεῖσαν εἰς τὸ Σύμβολον προσθήκην, ἐνῶ ὁ πάπας Λέων ἐπισήμως ἐκηρύχθη κατ' αὐτῆς. Τὸ κεφάλαιον τοῦτο συμπληροῦται δι' ἐκτενοῦς ἐξετάσεως τῆς πολιτικῆς καταστάσεως τοῦ Φραγκικοῦ κράτους καὶ τῆς κεντρικῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀγγλίας καὶ Ἰσπανίας (p. 153-200).

Τὸ 6ον κεφ. ἀναγράφει τὰς σχέσεις Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας κατὰ τὴν ταραχώδη περίοδον Λουδοβίκου τοῦ Εὐσεβοῦς, ὅτε δι' ἰδίου Κανονισμοῦ ἢ φραγκικῆ μοναρχία ἐκωδικοποίησε τὴν ἐκκλησιαστικὴν κατάστασιν, ὡς ἐδημιουργήθη ὑπὸ τοῦ Μ. Καρόλου, κατάστασιν ὑποτελείας τοῦ παπικοῦ κράτους ἑξωτερικῶς τε καὶ κατὰ τὴν ἑσωτερικὴν διοίκησιν εἰς τὸ πολιτικὸν κράτος τῶν Καρολιδῶν. Ἀλλ' ἡ νέα κατάστασις (constitutio) δὲν ἐφημερόσθη ἐν τῇ πραγματικότητι, οἱ δὲ ἐκκλησιαστικοὶ παράγοντες ἐνεργῶς ἀναμιχθέντες εἰς τὴν περὶ τὸν Λουδοβίκον καὶ τοὺς κατ' αὐτοῦ ἐπαναστατήσαντας υἱούς του πολιτικὴν ἀνωμαλίαν, ἀνέκτησαν πολλὰ δικαιώματα, τῶν ὁποίων εἶχε στερήσει αὐτοὺς ἡ αὐταρχία τοῦ Μ. Καρόλου, τοῦ ὁποίου τὸν ἄβουλον καὶ ἀνόητον υἱὸν ἐξεντελιστικῶς ἐταπείνωσαν εἰς ἐπανειλημμένας συνελθόντες συνόδους οἱ ἐπίσκοποι τοῦ Φραγκικοῦ κράτους, οἵτινες καὶ ἀπέναντι τῆς Ρώμης ἐπέδειξαν ἱκανὴν ἀνεξαρτησίαν (p. 201-227). Τὴν ἀνεξαρτησίαν ταύτην οἱ φράγκοι ἐπίσκοποι ἔδειξαν καὶ κατὰ τὴν δευτέραν περίοδον τῆς εἰκονομαχίας, ἣτις περιγράφεται εἰς τὸ 7ον κεφ. μετὰ νέα στοιχεῖα ἐκ τῶν σχέσεων τοῦ Βυζαντίου πρὸς τοὺς Καρολίδας (p. 229-246). Εἰς τὸ 8ον κεφ. ὑπὸ τὸν τίτλον «Ἐξάπλωσις τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ μεταρρυθμίσις ἐπὶ Λουδοβίκου τοῦ Εὐσεβοῦς», ἐκτίθεται ἡ διάδοσις τοῦ Χριστιανισμοῦ μεταξὺ τῶν λαῶν τῆς κεντρικῆς καὶ βορειοανατολικῆς Εὐρώπης οὐχὶ πλέον διὰ τῶν πολεμικῶν μέσων καὶ τῶν κατακτήσεων τοῦ Μ. Καρόλου, ἀλλὰ διὰ τοῦ εἰρηνικοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος τῆς Λατινικῆς ἐκκλησίας ἐν Δανίᾳ, Σουηδίᾳ καὶ Παννονίᾳ, διὰ τῆς πρωτοβουλίας τῆς Ἐκκλησίας καὶ μὲ ἀσφαλέστερα καὶ γονιμώτερα ἀποτελέσματα. Ἡ δὲ μεταρρυθμίσις ἰδίᾳ τοῦ κλήρου καὶ τοῦ μοναχικοῦ βίου προῆλθεν ἐκ τῆς ἀνάγκης ἐπιβολῆς γενικοῦ κανόνος εἰς αὐτούς, καὶ ὡς τοιοῦτος ἐθεωρήθη ὁ κανὼν τοῦ ἁγ. Βενεδίκτου, ἐπιθεωρηθεὶς καὶ προσαρμοσθεὶς εἰς τὸν βίον ὑπὸ τοῦ νεωτέρου Βενεδίκτου τοῦ ἐξ Ἀβιανοῦ (p. 247-266). Τὸ 9ον κεφ. περιλαμβάνει τὴν ταραχώδη περίοδον τοῦ ἐμφυλίου πολέμου τῶν υἱῶν Λουδοβίκου τοῦ Εὐσεβοῦς μέχρι τῆς συνθήκης τοῦ Verdun (843), ὅτε τὸ μέγα φραγκογαλατικὸν κράτος διεσπάσθη εἰς τὰ δύο κύρια φυλετικά του στοιχεῖα ἐντεῦθεν καὶ ἐκεῖθεν τοῦ Ρήνου, τὴν

Γαλλίαν καὶ τὴν Γερμανίαν, αἵτινες ἔκτοτε ἠκολούθησαν ἰδίαν ἑκατέρω ἐν τῇ ἱστορίᾳ πορείαν. Ἡ πολιτικὴ ἐξασθένησις τοῦ φραγκικοῦ κράτους ἀπὸ τῆς ἱστορίας ἐξασθενήσας τὴν τε ἐπιτόπιον καὶ τὴν Ρωμαϊκὴν, τῆς ἰσχυρᾶς ἀπὸ τῆς Πολιτείας ἐξαρτήσεως. Οἱ πάπαι ἐπανέρχονται εἰς τὰς ἀρχὰς Γρηγορίου τοῦ Α΄, τοῦλάχιστον εἰς τὴν ἐπίσημον ἐμφάνισιν καὶ εἰς τοὺς τύπους τῆς ἀλληλογραφίας των ὅπου εἰσηκούοντο ἢ ὅπου ἐνόμιζον ὅτι θὰ εἰσηκούοντο. Ἡ πολιτικὴ των ὁμως αὕτη εὗρεν ἀρνητικὴν στάσιν ἐν τε τῇ Δύσει (ἐν Γαλλίᾳ ὁ *Hincmar* ἀρχιεπ. Reims) καὶ ἐν Ἀνατολῇ (p. 267-302). Σύντομος ἀνασκόπησις τοῦ πνευματικοῦ βίου κατὰ τὰ μέσα τοῦ 9ου αἰῶνος ἐν τῇ Δύσει (Γερμανία, Γαλλία καὶ Ἀγγλία) παρέχεται εἰς τὸ 10ον κεφάλαιον (p. 303-314) καὶ ὡς συνέχεια ἐν τῷ 11ῳ αἰ θεολογικῇ διαφωνίᾳ κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον (συζήτησις περὶ τῆς θείας εὐχαριστίας ὡς πραγματικῆς θυσίας, καὶ περὶ προορισμοῦ) ὑπὸ τὴν ζωηρὰν ᾤθησιν τοῦ ἀρχ. *Hincmar* (p. 315-344).

Τὸ 12ον κεφάλαιον πραγματεύεται περὶ τῆς «Ἀναγεννήσεως τοῦ κανονικοῦ Δικαίου» εἰς τε τὸν ποινικὸν καὶ διοικητικὸν αὐτοῦ κλάδον, ἰδίᾳ δὲ περὶ τῆς μορφώσεως τῆς Συλλογῆς τῶν λεγομένων ψευδο-Ἰσιδώρειων κανόνων, ἐφ' ὧν ἐστηρίχθη ἡ περαιτέρω ἐξέλιξις τοῦ παπικοῦ συστήματος (p. 345-366). Ἡ ἀπὸ νομικῆς ὁμως ἀπόψεως οὕτως ἐκ τῶν ὑστέρων δικαιολογία τοῦ παπισμοῦ εὗρεν αὐτὸν ἐνισχυμένον ἤδη ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων, ὡς ἐκ τῆς ἐξασθενήσεως τῆς πολιτικῆς δυνάμεως τοῦ φραγκικοῦ κράτους, τοῦ δημιουργήσαντος καὶ ἐπὶ ἓνα αἰῶνα χειραγωγήσαντος αὐτὸν ὑπὸ τὴν νέαν αὐτοῦ κοσμικὴν μορφήν, καὶ ἐκ τῆς διασπάσεως ἐν τῇ Δύσει τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐνότητος τῶν διαφόρων τοπικῶν Ἐκκλησιῶν, αἵτινες κατέληξαν εἰς τὴν ἀνάγκην ν' ἀναγνωρίσουν ἑκάστη κατ' ἰδίαν τὸ κύρος τῆς Ρώμης ὡς σάνδα σωτηρίας εἰς τὸ ἀπὸ τοῦ Ε΄ αἰῶνος δημιουργηθὲν ἐκεῖ χάος ἐν τῇ Πολιτείᾳ καὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ. Ἡ σύμπτωσις δὲ ὅτι ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 9ου αἰῶνος τὸν θρόνον τῆς Ρωμαϊκῆς ἐκκλησίας κατέλαβον ἐν συνεχείᾳ διακεκορμένοι τὴν θέλησιν ἄνδρες, ὡς Λέων ὁ Δ΄, Νικόλαος ὁ Α΄, καὶ Ἀδριανὸς ὁ Β΄, οἵτινες ἐπέβαλον εἰς τὴν Δύσιν ὡς γνησίαν τὴν ψευδο-Ἰσιδώρειον Συλλογὴν ὡς ἀναμφισβήτητον κώδικα Κανονικοῦ Δικαίου, ἐξησφάλισεν ὀριστικῶς τὸν νέον τοῦ Παπισμοῦ τύπον. Τοῦτο εἶναι τὸ περιεχόμενον τοῦ 13ου κεφαλαίου, ἑνὸς τῶν μακροτέρων (p. 367-412) καὶ μᾶλλον ἐνδιαφερόντων καὶ ἡμᾶς τοὺς Ἀνατολικούς τμημάτων τῆς ἱστορίας τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῇ Δύσει. Διὰ Νικολάου τοῦ Α΄ (858-867) καὶ Ἀδριανοῦ τοῦ Γ΄ (867-872) ἡ δύναμις τῆς Παπικῆς Ρώμης βαίνει πλησίστιος πρὸς τὴν ἐν τῇ Δύσει ἐπιβολὴν τῆς ἐν μέσῳ τῆς πολιτικῆς ἀτασθαλίας ἐν Γαλλίᾳ καὶ Γερμανίᾳ, ὅπου αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν Νορμαννῶν ἐν Γαλλίᾳ καὶ τῶν Οὐγγρων καὶ Σλαύων ἐν τῇ Κεντρικῇ Εὐρώπῃ ἐξησθένισαν τὴν βασιλικὴν καὶ τὴν αὐτοκρατορικὴν ἀρχὴν τῶν Καρολιδῶν,

καὶ διὰ τῆς ἐνισχύσεως τῶν τοπικῶν μεγιστάνων ἐδημιούργησαν τὰ πρῶτα βήματα τοῦ μεσαιωνικοῦ φεουδαλισμοῦ, ὁ δὲ ἀνώτερος κλῆρος καὶ οἱ ἡγούμενοι τῶν μοναστηρίων, πρὸς ἐξασφάλισιν τῶν κοσμικῶν αὐτῶν συμφερόντων, ἐθυσίασαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν τῶν αὐτοτέλειαν, κατ' ἀρχὰς τμηματικῶς ἔπειτα δὲ καὶ ὁμαδικῶς, τῶν δύο εἰρημένων παπῶν, πρὸς ὑποστήριξιν τῶν νέων ἀποκτημάτων των, ἀναδραμόντων εἰς τὴν πολιτικὴν Λέοντος τοῦ Α'. (461). Αἱ ἐπίσημοι Ἱστορικαὶ Ἀναγραφαὶ τοῦ Παπισμοῦ (τὸ *Liber Pontificalis*) τὸν θάνατον Νικολάου τοῦ Α'. συνοδεύουν διὰ τοῦ σημειώματος ὅτι «ἀπῆλθε πρὸς Κύριον νικηφόρος κρατήσας τὴν Ἀποστολικὴν Καθέδραν, ὡς ἀθλητῆς τοῦ Θεοῦ, ἀληθῆς καθολικός, ἀληθῆς ἡγεμών» (ἔκδ. Duchesne t. II. p. 167).

Τὸ 14ον κεφάλαιον περιγράφει «*Τὸ τέλος τοῦ κράτους τῶν Καρολιδῶν*», ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐκφύλων καὶ ἀσθενῶν ὡς ἐκ τῆς πολυμεροῦς διαίρεσεως καὶ τῶν ἀγῶνων κατὰ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Νορμαννῶν ἐκ βορρᾶ καὶ τῶν Σαρακηνῶν ἐκ νότου καὶ διὰ τοῦτο προσφευγόντων ἐκάστοτε εἰς τὸ κῦρος καὶ τὴν βοήθειαν τῆς κατὰ τόπους ἐκκλησιαστικῆς Ἱεραρχίας καὶ τοῦ Ρωμαίου ποντίφηκος, ὡς τυπικοῦ παράγοντος κατὰ τὴν ἀνάδειξιν καὶ χρῆσιν τοῦ «αὐτοκράτορος» τοῦ Φραγκικοῦ κράτους. Τὴν ἐκ τούτου γενικὴν κατὰπτωσιν τοῦ ἐν τῷ Δύσει χριστιανικοῦ κόσμου δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀναστείλουν οἱ πάπαι τῆς περιόδου ταύτης (Ἰωάννης ὁ Η', Μαρίνος Ἀδριανὸς ὁ Γ', καὶ Στέφανος ὁ Ε'). διότι, ὡς λέγει ὁ κ. Amann, «ἡ παπῶσὺν ἄπερροφημένη ὑπὸ τῶν κοσμικῶν ἀσχολιῶν ἀποβαίνει ἀνεπιτηδεῖα νὰ κυριαρχήσῃ τῶν γεγονότων, καὶ τὰ πάντα προοιωνίζονται τὴν ἀπίστευτον ταπεινώσιν τοῦ δεκάτου αἰῶνος, παριστάμεθα δὲ μετὰ θλίψεως εἰς τὴν ἀγωνίαν τοῦ μεγάλου τούτου φαινομένου, ὁποῖον ἐπὶ ἓνα πού αἰῶνα ὑπῆρξε τὸ Φραγκικὸν κράτος, ἐν τῷ ὁποίῳ ἐπραγματοποιήθη, ἔστω καὶ κακῶς, ἡ «πολιτεία τοῦ Θεοῦ» (*civitas Dei* τοῦ Ἀθγουστίνου), ἐν ἣ ἔστεργάσθη μετ' ἀσφαλείας, ἣν δὲν θὰ γνωρίσῃ εἰς τὸ μέλλον, ἡ Δυτικὴ ἡμῶν ἐκκλησία» (p. 445).

Τὸ 15ον κεφάλαιον ἀφιερῶται εἰς σύντομον ἔκθεσιν τῆς «*Διαδόσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ περὶ τὰ μέσα τοῦ 9ου αἰῶνος*» καὶ πρὸ πάντων τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τῆς σλανικῆς Μοραβίας καὶ τῆς Πανοννίας ὑπὸ τῶν δύο ἐλλήνων ἱεραποστόλων Κυρίλλου καὶ Μεθοδίου (p. 447-463). Τέλος τὸ 16ον καὶ τελευταῖον κεφάλαιον ὑπὸ τὸν τίτλον «*Ἡ ὑπόθεσις τοῦ Φωτίου*» ἐκθέτει, ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν παλαιῶν ρωμαιοκαθολικῶν ἀντιλήψεων, τὰ κατὰ τὸν πατριάρχη Φώτιον καὶ τὴν πολιτείαν αὐτοῦ πρὸς τὴν παπικὴν Ρώμην. Ἐνῶ δὲν διαμφισβητεῖ τὰ πολλὰ κενὰ καὶ τὴν μονομερῆ χρῆσιν τῶν ὑπαρχουσῶν πηγῶν, ἐνῶ δὲν δύναται ν' ἀρνηθῇ τὸ φῶς, τὸ ὁποῖον ὁ Lapôtte ἀπὸ τοῦ 1895 ἔρριψεν ἐπὶ τῆς ὅλης ὑποθέσεως τοῦ «Φωτιανοῦ σχίσματος», καὶ οἱ δειλὰ ἀκολουθοῦντες αὐτὸν V. Laurent

καὶ V. Grumel καὶ H. Gregoire, ἐνῶ τοσοῦτο ζωηρὰν εἰκόνα τοῦ παπισμοῦ ἐν τῇ Δύσει κατὰ τὸν 9ον αἰῶνα μᾶς ἔδωκεν, ὅτε ἡ Ρώμη ὡς πολιτικὸν συγκρότημα, ἀγωνιζομένη νὰ στηριχθῇ πολιτικῶς καὶ περισώσῃ τὸ μειωθὲν ἐκκλησιαστικὸν κῦρὸς της, ἐνόθευε τὴν Ἱστορίαν διὰ τῆς ψευδοισιδωρείου Συλλογῆς, ὁ σ. ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχη τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὁ Ἰγνάτιος καὶ ὁ Φώτιος ἦσαν ἐπαναστάται κατὰ «νομίμου» ἐκκλησιαστικοῦ καθεστῶτος τῆς «Ἀποστολικῆς καθέδρας», ὅτι ἡ ἐκ 16 ἐν ἀρχῇ ἐπισκόπων ἀπαρτισθεῖσα σύνοδος τοῦ 869 καὶ μετὰ πολλοὺς μῆνας καὶ διὰ τῆς βίας καὶ κατόπιν μακρᾶς διακοπῆς συγκεντρώσασα μόλις 102 μέλη, εἶναι ἡ «ὀγδόη Οἰκουμενική». Παρὰ πᾶσαν δὲ τὴν ἐκκαθάρισιν τοῦ ἐδάφους τὴν ὅπλιαν πολὺ φιλοτίμως ἐπιδιώκει καὶ δὴ πολλάκις εἰς βάρος τῶν ρωμαϊκῶν ἀπόψεων, ὁ κ. Amann ὡς ἐξῆς περιφέρει τὰ κατὰ τὸν Φώτιον: Οἰαδήποτε καὶ ἂν εἶναι αἱ πραγματικαὶ διαθέσεις αὐτοῦ πρὸς τὴν Καθέδραν τοῦ ἁγ. Πέτρου, ἀπὸ τοῦδε ὁ Φώτιος ἀπέβη ὁ σημαιοφόρος τῆς Βυζ. ἐκκλησίας ἀλλὰ μόνον βραδύτερον, ὅταν ὁ χωρισμὸς μεταξὺ τῆς Παλαιᾶς καὶ τῆς Νέας Ρώμης θὰ γίνῃ ὀριστικός, ἡ σημασία αὐτοῦ θὰ αὐξηθῇ· αὐτὸν θὰ ἐπικαλεσθοῦν πάντες, ὅσοι ἐπὶ τῶν ὀχθῶν τοῦ Βοσπόρου σκέπτονται μόνον τὴν Ἐκκλησιαστικὴν αὐτονομίαν τῆς Κ]πόλεως, κἄν ἔτι ἐκ τούτου θ' ἀπέθνησκεν ἡ αὐτοκρατορία· καὶ ἴδου πῶς καὶ οἱ Λατῖνοι ἀντίπαλοι παρασυρθέντες ἐξέλαβον τὸν Φώτιον ἐπώνυμον ἥρωα τῆς Βυζ. Ἐκκλησίας (λέγοντες «ἡ Φωτιανὴ Ἐκκλησία») συμπέρασμα ἀπέριωσ σπουδαῖον ἀσημάντων καθ' ἑαυτὰ γεγονότων, παραμορφωθέντων ἐκ τῆς ἐκατέρωθεν εἰς αὐτὰ δοθείσης σημασίας. Ἴσως ὁ ἐκ περιτροπῆς εἰσηγητῆς καὶ θῦμα αὐτῶν δὲν θὰ ἤξιζεν οὔτε τῆς υπερβολικῆς ταύτης τιμῆς οὔτε τῆς περιφρονήσεως ταύτης».

Καὶ προκειμένου μὲν λόγου περὶ Φωτίου, ἡ ἔκθεσις τοῦ κ. Amann εἶναι γενναῖον βῆμα πρὸς ἀποκατάστασιν ἐν τῇ Δύσει περὶ τῆς ἀληθείας τῶν καθ' ἡμᾶς πραγμάτων ἀπὸ ἐκκλησιαστικῆς ἀπόψεως. Ἀλλὰ καὶ ἡ ὅλη ἔκθεσις τοῦ βίου τῆς Ἐκκλησίας ἐν τῷ τόμῳ τούτῳ εἶναι πλουσιωτάτη καὶ φωτεινὴ, ὠφελιμοτάτη δὲ διὰ τοὺς παρ' ἡμῖν ἀποβλέποντας πρὸς τὴν Ἱστορίαν οὐχὶ ἀποκλειστικῶς μόνον ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τῆς Ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς, ἐνῶ ἡ μορφή καὶ ἡ ἀξία τῶν δρώντων προσώπων πρέπει νὰ φωτίζεται καὶ ἐκ τῆς ἐτέρας πλευρᾶς, τῆς ἐν τῇ Δύσει δράσεως των.

Οἱ ἱστορικοὶ ἡμῶν μόνον ὠφελείας ἐκ τούτου θ' ἀποκομίσουν. Σήμερον, ὅτε εἰς τὸ Index librorum prohibitorum δὲν ἀπέμειναν σελίδες λευκαί, ἡ ἱστορικὴ ἐπιστήμη ἀπὸ πολλοῦ ἐτέθη ὑπεράνω τῶν ὁμολογιακῶν καὶ τῶν ἐθνολογικῶν περιορισμῶν.

Καθ. ΑΔ. Ν. ΔΙΑΜΑΝΤΟΠΟΥΛΟΣ